

А.І. Кудряченко
д.і.н., проф., чл.-кор. НАН України,
директор
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

В.В. Солошенко
к.і.н., доцент,
заступник директора з наукової роботи
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

УКРАЇНСЬКО-АЗЕРБАЙДЖАНСЬКІ ВІДНОСИНИ НА РУБЕЖІ ХХ – ХХІ СТОЛІТЬ

В науковій розвідці проаналізовано українсько-азербайджанські відносини на рубежі ХХ – ХХІ ст. Досліджено динаміку та особливості міждержавного політичного та економічного співробітництва. Акцентовано на специфіці розвитку співробітництва у військовій, міжрегіональній, культурній та освітній сферах. Зроблено висновок, що українсько-азербайджанські двосторонні відносини на рубежі ХХ – ХХІ ст. мають сталу зростаючу динаміку у всіх сферах та напрямках. Взаємини двох держав досягли стратегічного характеру відносин, високого рівня конструктивності та співпраці. Однак зазначено існування чутливих питань у двосторонніх взаєминах, які потребують більшої готовності до взаєморозуміння у політиці Баку та Києва.

Ключові слова: Україна, Азербайджанська Республіка, українсько-азербайджанські відносини, співробітництво, стратегічний характер.

Ukrainian-Azerbaijani Relations at the Turn of the XX – XXI Centuries

The article analyses Ukrainian-Azerbaijani relations at the turn of the XX – XXI centuries. Dynamics of interstate political and economic cooperation and its features are studied. The authors emphasize the cooperation development specifics in the military, interregional, cultural, and educational spheres. It is concluded in the research that Ukrainian-Azerbaijani bilateral relations at the turn of the XX – XXI centuries have constantly growing dynamics in all areas and directions. The relations between the two countries have achieved strategic character, a high level of mutual understanding and mutual support. However, the authors also note the sensitive issues in bilateral relations, which require greater solidarity in the policies of Baku and Kyiv.

Key words: Ukraine, the Republic of Azerbaijan, Ukrainian-Azerbaijani relations, cooperation, strategic character.

Взаємовідносини поміж українським та азербайджанським народами налічують не одне століття, а міждержавні українсько-азербайджанські відносини мають у своєму активі двосторонні відносини державних формувань доби визвольної боротьби 1918–1920 рр. Тісна співпраця у різних сферах буття відрізняла взаємини наших республік у минулий радянський спільний період. У сучасну історичну добу Азербайджан визнав незалежність України 6 грудня 1991 р., а вже 31 січня 1992 р. було встановлено дипломатичні відносини між двома країнами. Україна 5 травня 1996 р. у Баку відкрила своє Посольство в Азербайджані; Посольство Азербайджану в Україні було відкрито 12 березня 1997 р. у Києві.

Чинна українсько-азербайджанська договірно-правова база станом на початок 2022 р. складає понад 140 міжнародних угод. Головними із них є Договір про дружбу та співробітництво від 9 грудня 1992 р. і Договір про дружбу, співробітництво та партнерство від 16 березня 2000 р., що визначають основні напрями, форми та методи співробітництва між двома державами. Важливим політичним документом є Декларація про дружбу та стратегічне партнерство між Україною та Азербайджанською Республікою від 22 травня 2008 р., яка **визначає рівень співробітництва між державами як стратегічний.**

Найвищим механізмом двосторонньої взаємодії є Рада Президентів України та Азербайджанської Республіки, створена у 2009 р. Президенти Азербайджану відвідували Україну у 1991 р. (А. Ельчибей), 1997, 1999 рр. (Г. Алієв), а нинішній очільник Азербайджану І. Алієв майже десять раз відвідував нашу державу. Президенти України – Л. Кучма тричі, В.Ющенко п'ять разів, В.Янукович двічі, П. Порошенко один раз та двічі В. Зеленський відвідували Азербайджанську Республіку.

Україна та Азербайджан досягли повного взаєморозуміння з ключових питань двосторонніх взаємин, не існує жодних міждержавних проблем, натомість відносинам притаманна незмінна взаємопідтримка державного суверенітету та територіальної цілісності на міжнародній арені.

Як відзначається фахівцями у Азербайджані, важливе місце в економічній співпраці посідає Спільна азербайджано-українська комісія, яка була створена 17 липня 1993 р. На засіданнях цього органу завжди розглядаються поточні та перспективні питання. Зокрема, перспективні питання співпраці у економічній та паливно-енергетичній царинах розглядалися на 11-ому дводенному засіданні Комісії, що відбулося в період з 30 червня по 1 липня 2016 р. в Баку [1].

До числа важливих напрямів економічного співробітництва між двома державами належать наступні: харчова та переробна промисловість (перспективними напрямками є співробітництво усіх підгалузей харчової промисловості включаючи кондитерську, спиртову, олійну, молочну, м'ясну, тютюнову та ін); тваринництво, запозичення українського досвіду у молочному скотарстві для розвитку молочної галузі Азербайджану); рослинництво (зацікавленість української сторони у створенні спільних підприємств з вирощування та переробки грецького горіху та фундуку, нарощування експорту яблук, груш, черешні, смородини, лохини, хмелю та саджанців плодкових культур і винограду) [2].

З року в рік зростає двосторонній товарообіг. Скажімо, позитивним у цьому відношенні для українсько-азербайджанських відносин були 2004 та 2008 рр. Саме тоді у 2004 р. обсяг українського експорту до цієї країни у порівнянні із попереднім роком зріс на 45,6% і досяг понад до 223,0 млн американських доларів. Імпорт з Азербайджану того ж року склав 11,7 млн дол. При цьому «у структурі постачання з Азербайджану переважала продукція паливно-енергетичного комплексу (газ, мастила), поліетилен,

газові турбіни та арматура, а також продукція сільського господарства (фундук, фрукти, соки та ін.). У 2008 р. спостерігалось зростання товарообігу між Україною та Азербайджаном у порівнянні з 2007 р. вже на 49%, що досяг 1 млрд дол. (при позитивному сальдо для України – 835 млн дол.). Азербайджанським ринком виявили зацікавлення провідні українські підприємства у сфері металургії, машинобудування та харчових продуктів. Зокрема, в Азербайджані були представлені інтереси таких компаній, як група «Укрпромінвест» (автобуси «Богдан»), «АвтоКРАЗ», «Рошен», «АВК», «Сандора», «Верес» (харчові продукти) тощо. В АР станом на 2021 р. функціонує 212 компаній з українським капіталом. Зокрема, у їх числі діє торговельна мережа «Українські продукти» (10 торгових одиниць у м. Баку та 1 в м. Гянджа).

Вельми важливо, що у енергетичному балансі України азербайджанська нафта у 2020 р. складала 62% від загального обсягу імпортованої нафти. Основним споживачем азербайджанської нафти марки AzerLight в Україні з 2016 р. є Кременчуцький НПЗ. З 2011 р. здійснюється транспортування AzerLight територією України на ринки країн ЦСЄ з використанням нафтопровідних систем «Одеса – Броди» та «Дружба».

Станом на 2021 р. в Україні діяло понад 140 компаній з азербайджанським капіталом. З 2013 р. в Україні здійснюється масштабний інвестиційний проєкт розвитку української мережі АЗС компанії «SOCAR Energy Ukraine». Представництво SOCAR в Україні було урочисто відкрито ще у 2008 р. [3]. Станом на 2021 р. компанією було інвестовано понад 300 млн дол. США та діяло більше 60 АЗС. У 2020 р. азербайджанська група компаній «NEQSOL Holding» придбала 100% активів мобільного оператора «Vodafone Україна» за 734 млн дол. США.

Зовнішньоторговельний оборот між Україною і Азербайджаном товарами і послугами, як ми указували вельми динамічно зростав у 2004 та 2008 рр. А у 2010 р. він досяг 1 млрд 600 млн дол. Це був найбільший за

роки незалежності обсяг зовнішньоторговельного обороту між країнами. Надалі розпочався спад у двосторонній торгівлі, який у 2016 р. сягнув 321 млн дол. З 2017 р. імпорт з Азербайджану в Україну почав суттєво переважати експорт – 806 млн. (експорт – 384 млн, імпорт – 422 млн), у 2019 р. – 1 млрд 104 млн, у 2020 р. – 716 млн, у 2021 р. – 1 млрд 159 млн дол. США (експорт – 450 млн, імпорт – 709 млн).

У 2020 р. 47,3% українського експорту до РА складала продукція АПК, хімічної промисловості – 15,2%, деревообробної – 13,2%, металургії – 13,0%, машинобудування – 9,6%; 90,5% імпорту з Азербайджану складала продукція хімічної промисловості, АПК – 4,0%.

Культурне співробітництво. Історично протягом багатьох попередніх періодів склалося і отримало піднесення тісне співробітництво між Азербайджаном та Україною в культурній сфері. Двосторонні відносини у цій царині були юридично оформлені у 1997 р. У 2016 р. було підписано Програму співробітництва у сфері культури та мистецтва між Міністерством культури України та Міністерством культури та туризму Азербайджанської Республіки на наступний п'ятирічний період.

Досить важливо, що чимало традиційних заходів, днів чи декад культури проводять відповідно митці України у Азербайджанській Республіці та навпаки – творчі колективи сонячного Азербайджану – в доброзичливій Україні. Серед наочних символів поширення культури та знань про їх представників впродовж кінця ХХ – початку ХХІ ст. варто відзначити діяльність наших країн щодо увіковічення пам'яті про видатних митців, які уособлюють відповідну культуру. У даному контексті слід виділити наступні скульптури: барельєф Т.Г. Шевченка в м. Закатала (відкрито у 2007 р., а в 2019 р. за ініціативи українського посольства в АР проведено реновацію пам'ятника), погруддя Л. Українки в Карадазькому районі м. Баку (2006 р.), пам'ятник Т.Г.Шевченку в одному із центральних районів столиці Азербайджану (у 2008 р. відкрито Президентами України

та Азербайджану). Також меморіальну дошку встановлено на одному з будинків у центрі столиці Азербайджану, де у 1919-1920 рр. була розташована Особлива дипломатична місія Української Народної Республіки (відкрита у 2009 р. під час офіційного візиту Президента України до Азербайджану).

Співробітництво у сфері освіти. Значна увага у двосторонніх відносинах приділяється науковому аспекту, в якому не останню роль відведено освітньо-навчальній компоненті цієї стратегічно важливої для двох країн сфері. В цілому, співпраця між двома країнами у цій галузі регулюється на основі міжурядової угоди про взаємне визнання та еквівалентність документів про освіту та вчені звання 2000 р. Чисельність азербайджанських студентів у ВНЗ України у 2019 р. становила 6,2 тис. осіб, що є третім показником серед іноземних студентів в Україні.

З 1998 р. українську мову викладають в Бакинському слов'янському університеті. В Україні у рамках співпраці з БСУ Центри азербайджанської мови і культури були відкриті у Полтавському університеті економіки і торгівлі (2011) та Київському національному лінгвістичному університеті (2013), а на базі Міжрегіональної академії управління персоналом з 2000 р. функціонує Українсько-Азербайджанський інститут соціальних наук ім. Гейдара Алієва.

Серед українських вищих навчальних закладів, філіали яких діють за кордоном, варто виділити Бакинський філіал Дніпропетровського національного університету, який розпочав свою діяльність 13 липня 2004 р. та зарекомендував себе не лише як культурний «міст» між Україною та Азербайджаном, але також і як провідний університет Азербайджану, що займається професійною підготовкою наукових кадрів [4].

У лютому 2022 р. з нагоди 30-и річчя встановлення дипломатичних двосторонніх відносин в Національному університеті імені Тараса Шевченка урочисто були відкриті барельєф Юсифа Везіра Чеменземінлі та

аудиторія його імені за сприяння посольства Азербайджанської Республіки в Україні. Юсиф Везір Чеменземінлі був призначеним першим послом Азербайджанської Демократичної Республіки в Українській державі, він випускник Київського університету Святого Володимира його юридичного факультету. Потім за його творчість Юсиф Везір Чеменземінлі було визнано класиком азербайджанської літератури.

Важливим напрямом двостороннього співробітництва є налагодження міжрегіональних партнерських відносин. Станом на 2021 р. відповідні угоди про співробітництво підписали: **м. Київ – м. Баку (1997); м. Черкаси – м. Сумгаїт (2003); м. Ірпінь – Гарадахський район м. Баку (2003); м. Трускавець – м. Губа (2019); м. Одеса – м. Гяднжа (2019); Львівська ОДА – Нахічеванська АР (2020)** та ін.

За переписом населення 2001 р. в Україні проживало 45,1 тис. азербайджанців, а в Азербайджані – 29 тис. українців (2009 – 21,5 тис.).

У 1992 р. в Азербайджані було створено Українське відділення Республіканського товариства солідарності народів Азербайджану «Співдружність» на основі якого у 1997 р. була створена Українська громада ім. Т. Шевченка; у 1992 р. – Центр української культури ім. Лесі Українки у м. Сумгаїті; у 2012 р. – Український конгрес Азербайджану.

За сприяння Посольства України в Азербайджані, у 2019 р. було відновлено українську недільну школу, що функціонує в приміщенні Українського культурно-освітнього центру при БСУ (заснована 2001). Українська громада ім. І. Франка діє у м. Сумгаїт, з 2019 р. у цьому місті розпочав роботу український культурно-освітній центр «Джерело» та недільна школа.

Найбільшою з українських організацій азербайджанців є Конгрес Азербайджанців України (1999). Практично кожна регіональна організація Конгресу має школу вихідного дня, де викладається азербайджанська мова та література, географія та історія, дітей знайомлять зі звичаями та

традиціями азербайджанського народу. Також з 1990 р. у Києві існує Азербайджанський громадсько-культурний центр імені Ю. Чеменземінлі; з 1993 р. працює Азербайджанський культурний центр імені Н. Гянджеві та «Азербайджанський дім» у Києві.

Військове співробітництво. Особливу роль у двосторонніх відносинах України та Азербайджану займає військово-технічне співробітництво. Загострення територіальних суперечок довкола Нагорного Карабаху поставило керівництво Баку перед життєвою необхідністю шукати можливості військово-технічної співпраці з іншими країнами з метою модернізації власного потенціалу у цій важливій для цілісності країни сфері. Показовим у цьому відношенні були відносини з Україною. Зокрема, 14 квітня 1999 р. було проведено трьохсторонні військові навчання між Азербайджаном, Грузією та Україною. Цей захід був викликаний потребою превентивного захисту нафтопроводу Баку-Супса від ймовірних атак терористів.

У грудні 2005 р. на базі Державного комітету Азербайджанської Республіки з приводу спеціального машинобудування та конверсії було створено Міністерство оборонної промисловості. У 2007 р. підбито перші підсумки роботи вказаного Міністерства, коли Україна була однією з країн, які визначалися офіційним Баку пріоритетними для Азербайджану у справі налагодження тісного військово-технічного співробітництва.

Згідно з відомостями, опублікованими в журналі «Moscow Defense Brief» у період між 2000 – 2007 роками Азербайджан придбав в Україні 12 винищувачів МІГ-29 та 2 МІГ-29УБ радянського виробництва та 12 навчально-бойових літаків L-39 чеського виробництва; 36 одиниць 130-мм буксованих гармат М-46, 45 танків Т-72, дві БМП-1 радянського виробництва, три БТР-3У українського виробництва, 85 мінометів ПМ-38, а також 12 реактивних систем залпового вогню 9РК58 «Смерч» радянського виробництва. Крім того, згідно з тим же Регістром ООН,

Азербайджан закупив в Україні 55 одиниць 122-мм гаубиць Д-30А, а в 2007 році - чотири БТС-5Б, а також штурмовик СУ-25 УГГ8, який свого часу створювався для базування на авіаносці. Тбілісі», зараз більш відомому як «Адмірал Кузнецов» [5]. Іншими словами, Україна послідовно підтримувала зміцнення армії Азербайджану, експортуючи зброю.

Баку мав прихильність Києва під час звільнення Азербайджаном наприкінці 2020 р. окупованих територій Нагірного Карабаху та прилеглих районів.

Підбиваючи підсумки розглянутої теми, слід підкреслити наступне. Українсько-азербайджанські двосторонні відносини на рубежі ХХ – ХХІ століть мають сталу зростаючу динаміку у всіх сферах та напрямках. Відносинам двох держав характерний стратегічний характер, досягнення високого рівня взаєморозуміння та взаємопідтримки. Наприкінці першої декади ХХІ ст. було створено найвищий механізм двосторонньої взаємодії, яким стала Рада Президентів України та Азербайджанської Республіки. Україна та Азербайджан досягли повного взаєморозуміння з переважної більшості ключових питань двосторонніх взаємовідносин. Практично, не існує міждержавних проблем, що потребують докладання допоміжних зусиль для їх розв'язання. Натомість відносинам двох країн притаманна незмінна взаємопідтримка державного суверенітету та територіальної цілісності на міжнародній арені.

Не дивлячись на досягнення у сфері освіти, військово-технічної співпраці та широкі торгові відносини, все ж таки проблемним питанням у двосторонніх українсько-азербайджанських відносинах виступає постачання та транзит азербайджанського газу через територію України. Станом на сьогодні поки не досягнуто значних домовленостей з цього приводу, оскільки Баку в більшій мірі зорієнтований на співробітництво у цій сфері з Туреччиною, Грузією та Румунією, в той час як, Київ виступає

ініціатором створення спільних з Азербайджаном логістичних та інфраструктурних шляхів.

Також варто зазначити, що за слушною оцінкою Генерального секретаря Ради Азербайджанців України Джейхуна Маммадова, уразливим є те, що Азербайджан офіційно займає нейтральну позицію з питань, які чутливі для офіційного Києва та України. Джейхун Маммадов вказує, що Азербайджан зі 193 країн-членів ООН опинився в «п'ятірці», які є українськими стратегічними партнерами. Однак, Баку з приводу деяких складових української зовнішньої та внутрішньої політики (українсько-російська гібридна війна та наслідок цього конфлікту - проблема сепаратистські налаштованих східних областей України) офіційно займає нейтральну позицію, тим самим дистанціюючись від стратегічного партнера на міжнародній арені [6]. Можна цілком погодитися з такими судженнями – вони досить чутливі для двосторонніх відносин, адже і Азербайджан пересвідчився у важливості міцної підтримки з боку партнерів.

Проте ми впевненні в тому, що солідарність Баку і Азербайджану з політикою Києва і України у цій площині стане характерною рисою у перспективі, як власне по більшості принципів засад. Адже Україна – для азербайджанців, як і Азербайджан для українців, не лише назва на географічній карті. Українці та азербайджанці не є близькими географічно, але наші народи єднає не лише історія та культура, але й духовна подібність та випробування суверенного сходження.

Використані джерела та література:

1. Ukraina. Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin. URL: <https://mfa.gov.az/az/category/avropa/ukrayna>
2. Азербайджанська Республіка. Договірні-правова база в АПК. Міністерство економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=f53b15cd-c642-4bb3-8c74-a2470b315628&title=AzerbaijdzhanskaRespublika>
3. Історія SOCAR. SOCAR. URL: <https://socar.ua/history>

4. Бакинський філіал Днепропетровського національного університету. Продолжение лучших традиций обучения... Українська конфедерація журналістів. URL: <https://who-is-who.ua/main/page/mostiaz/30/43>
5. Ниязов Ниязи. «Военно-техническое сотрудничество Азербайджана и Украины в 1994-2014 годах». Кавказ и глобализация. 2014. Vol. 8. №. 3-4. С. 35-46.
6. Украина – Азербайджан: как укрепить сотрудничество? Ліга. Блоги. URL: <https://blog.liga.net/user/dmammadov/article/41410>
7. Двосторонні відносини. Посольство Азербайджанської Республіки в Україні. URL: <https://kiev.mfa.gov.az/ua/content/3/dvostoronni-vidnosini>
8. Кудряченко А.І., Солошенко В.В. Азербайджанська Республіка: засади успішних трансформаційних перетворень. Проблеми всесвітньої історії. 2021. 4 (16) С. 155-174.

Н.І. Мхитарян
к.політ.н., с.н.с.,
старший науковий співробітник
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ТУРЕЦЬКО-АЗЕРБАЙДЖАНСЬКЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В РАМКАХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЄКТІВ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У тезах розглянуто інтеграційні проєкти, в рамках яких співпрацюють Турецька республіка та Азербайджанська республіка. Виокремлені організації та союзи в рамках яких співпраця двох держав є найбільш продуктивною. Робиться наголос на тому, що війна, розв'язана Росією проти України, змінила світовий порядок і формування його в нових умовах призведе до зникнення або переформатування організацій пострадянського простору.

***Ключові слова:** Турецька республіка, Азербайджанська республіка, інтеграція, пострадянський простір, Україна.*

Turkish-Azerbaijani Cooperation in the Framework of Post-Soviet Integration Projects: Current State and Prospects

The article considers integration projects in which the Republic of Turkey and the Republic of Azerbaijan cooperate. The organizations and unions, in which cooperation between the two countries is the most productive, are selected. It is emphasized that the war initiated by Russia against Ukraine has